

A Nikolsburgi ábécé szerzősége és keletkezési ideje Művelődéstörténeti megjegyzésekkel

1. A Nikolsburgi ábécé (OSZK Magyar Nyelvmélek 70.; digitális faksimiléje elérhető az OSZK honlapján¹) a magyar rovásírás legrégebbi ismert fennmaradt ábécésor-lejegyzése. A korban következő teljes ábécésort (Miskolci Csulyak Istvánét) több mint 100 évvel megelőzi. 1933-as felfedezése kisebb szenzáció volt, felkavarta a rovásírás (XX. sz. elején amúgy is virágzó) kutatását és új lendületet adott neki. Csak a Bolognai rovásémlék vetekedhet jelentőségével, bár egészen más okból: amaz a leterjedelmesebb hiteles rovásírásos korpusz.

2. Az ábécé felfedezéséről és Magyarországra kerülésének körülményeiről JAKUBOVICH EMIL számol be (1935: 1–17). Itt található az emlék alapos ismertetése és JAKUBOVICH elemzése is. A Nikolsburgi ábécét egy 1933-ban kalapács alá került ösnyomtatvány hátsó pergamen-védőlevelének versóján találták. Anyagi okok miatt lehetetlen volt az ösnyomtatványt egészében megszerezni. Így alkudozások árán a pergamenlevelet a könyvtől különválasztották, csak ez került Budapestre. Az ösnyomtatvány az árverés során idegen kezekbe került, őrzési helye ismeretlenné vált.

Itt fontos megjegyeznünk, hogy az ösnyomtatványt, a lapot eredeti helyén, a könyvbe kötve, csak Ranschburg György, a megbízott budapesti könyvkereskedő láthatta, ő bonyolította a tárgyalásokat és ő tárgyalta a lap különválasztását (JAKUBOVICH 1935: 3). JAKUBOVICH az értékes emléket már csak kontextusa nélkül, mint egyedül álló pergamenlapot látta. Mindamelllett, hogy JAKUBOVICH elemzése nagyon alapos (a tanulmány megjelenése óta elmúlt 75 évben csak elvétve akadt jelentős hozzáfűznivaló; vö. DÁN 1964; MÁTÉ 2001), e fenti tény számtalan megállapítása esetén kétségekre adott okot, mert következtetései a leírt tényálláshoz képest esetenként túl messzemenőek voltak, részben elhamarkodottnak tűntek (vö. RÓNA-TAS 1986: 175 is). Tanulmányának már első olvasásakor az fogalmazódott meg bennem, hogy az ösnyomtatvány ismeretében, annak vizsgálatával mennyivel alaposabb megállapításokat tehetnénk.

3. 2009 őszén esett meg, hogy egy bécsi antikváriusnál (Antiquariat Peter Truppe, Stiftgasse 19.) teljesen véletlenül kezem ügyébe akadt az árverés katalógusa 1933-ból (AuktKat). Nyomban megvettem, és mivel egy ilyen katalógusra ritkán bukkanhatunk – hiszen egyszeri alkalom után funkcióját veszti, ritkán őrzik meg – mintegy jelnek vettem, hogy felkutassam a Nikolsburgi ábécé ösnyomtatványát. Sikeremben reménykedni azért mertem, mert a katalógus pontos leírást adott a könyvről, sőt, azonosítását megkönnyítendő a címlapját magásfényű táblán is bemutatta. Azóta, ahogy időm engedte, folyamatosan kutattam ez irányban. Különös szerencsének tartom, hogy az ösnyomtatványon túl további kapcsolódó, igen jelentős tárgyi emléket is találtam, ami messzemenő következtetéseket enged meg. Az eredményeket ezen tanulmányban ismertetem.

¹ http://nyelvmemek.oszk.hu/sites/nyelvmemek.oszk.hu/files/mny70_b.pdf

Az árverési katalógus nyomán elindulva elsőként az árverező cég (Gilhofer & Ranschburg, Wien–Luzern) nyomába eredtem, remélvén, hogy talán az árverés kimeneteléről akadnak feljegyzések az árverező cégnél. A cég ilyen név alatt már nem létezett, így jogutódjához, a bécsi Inlibris antikváriumhoz (Antiquariat INLIBRIS Gilhofer Nfg. GmbH., Rathausstraße 19.) zarándokoltam. Bár valóban birtokukban volt a Gilhofer & Ranschburg cég archívuma, ilyen feljegyzések azonban, amint arról a tulajdonosok biztosítottak, nem voltak köztük. Ők irányították figyelmemet a „British Library Incunabula Short Title Catalogue”-ra (ISTC). Ez az ősnymotatványok egyes kiadásainak átfogó listázása. Nos, a keresett könyv valóban „nem tartozik a ritka ősnymotatványok közé” (JAKUBOVICH 1935: 4), hiszen az ISTC-ben több mint 100 különböző gyűjteményben őrzött közel 150 példányát tartják számon. Ezek részletes katalógusait beszerezni, átböngészni stb. jelentős időráfordítást igényelt volna, ezért optimalizáltam a keresés sorrendjét.

Elsőként azon könyvtárak ősnymotatvány-katalógusait kértem ki, melyek több mint egy példánnyal rendelkeztek, így a ráfordított idő arányában nagyobb esélyem volt megtalálni a keresett könyvet. A kutatást a német és cseh nyelvterülettel kezdtem, mivel egy német eredetű ősnymotatvány, egy gazdagon illuminált cseh tulajdonosi bejegyzéssel, cseh provenienciával nyilván ezen gyűjtők érdeklődését kelthette fel. (Persze kerülhetett volna egy más nemzetiségű gyűjtőhöz is, hiszen a könyvkereskedés az aukció körül nagy hírt vert, Luzern és Bécs mellett Londonban is kiállították a könyveket – vö. JAKUBOVICH 1935: 3 –, de reméltem, hogy nem így történt.)

Ezen kritériumok alapján hamarosan sikerrel jártam: könyvünket a nürnbergi Germanisches Nationalmuseum (GNM) könyvtárának ősnymotatvány-katalógusában találtam meg (HELLWIG 1970: 43, № 147), amikor azt végre 2010 tavaszán kézhez kaptam (ugyanis Klagenfurtból kellett meghozatnom). Az N. 15.-ös jelzet alatt tartják számon (a katalógus rövidítéseit feloldom):

- 147 **N.15. 2.** Exemplar [a 146. tétel ugyane kiadás kevésbé díszes példánya] Neufforge S. 176.
Nachs[at]z]-Bl[att] (Perg[ergament], s. Neufforge) fehlt. Vors[at]z]-Bl[att] (Perg[ament]) am Oberrand beschnitten (vermutlich Bes[it]z]-Verm[erk] entfernt).
Mit roten u[nd] blauen Init[ialen]; am Anfang d[er] Bücher verzierte Init[ialen]; Bl. 7a mehrfarbige Init[iale] auf Goldgrund. Bl. 7a auf d[em] Unterrand zwischen stilisierten Blütenranken (m[it] Gold) in e[inem] rotvioioletten Lorbeerkrantz Wappen (vgl. Prov[enienz] 1 ?): In Schwarz silberner Pfahl, als Helmzier grüner Ring, besteckt m[it] 5 Straußenfedern, Helmdecken schwarz-silbern. – Bl. 1a br[äune] Federzeichnung, z[um] T[eil] kol[orient]: Dreieinigkeitsymbol in Form e[ines] Wappenschildes m[it] Inschriften. – Randglossen [15./16. J.]
Prov[enienz]: 1. (auf Bl. 7a, vgl. auch Wappen, s. o. ?) *PHILIP DE PENCZICZ* [16. Jh. ?] – 2. (auf d[em] Spiegel d[es] Vordeckels sowie auf Bl. 1 b) Exl[ibris] in Form e[ines] Kupferstiches (26:17cm) von Lucas Kilian (Augsburg 1579–1637) nach e[inem] Entwurf von Matthäus Gundlach (Kassel [?] um 1566–1654 Augsburg): Zwei[,] e[ine] Wappen-

kartusche m[it] Wappen d[es] F[erdinand] Hofmann (s. u.) haltende Putten u[nd] zwei Musen (?), dazu d[ie] Inschrift: *Ex Bibliotheca ILLVSTRIS AC GENEROSI DN'I FERDINANDI HOFFMAN. LIBERI BARONIS IN GRVNPV'HEL ET STRECAV...* – 3. Neufforge.

Kalbsleder[an]d (über Holz) m[it] Streicheisenlinien u[nd] Blindpr[ägung] von 8 Stempeln [16. Jh.].

A leírás említi a címer-illuminációt s a hozzá társuló PHILIPPI DE PENCZICZ tulajdonosi névbejegyzést fölötte, valamint említi, hogy a hátsó pergamen-védőlevél hiányzik („Nachs.-Bl. [...] fehlt.”).

4. Már e katalógusi bejegyzés két értékes, eddig nem ismert adatot hozott a napvilágra: egyrészt, az árverési katalógus nem ismertette, és így JAKUBOVICH előtt (és előttünk is) ismeretlen volt, hogy a könyv Ferdinand Hoffman von Grünpüchel (*Grünpichl, Grünpühl, Grünbüchel* stb. alakban is) tulajdonában volt. Ez azért fontos, mert így a könyv Nikolsburgba kerültére is fény derül, nem kell találgatásokba bocsátkozni (JAKUBOVICH 1935: 11; VÉKONY 2004: 88–9; RÓNA-TAS 1986: 178; MANDICS 2010: 436–7). Grünpüchel 1540-ben született. Apja még egyszerű családból származott, de fényes karriert futott be, nemesi ragra emelték. Ferdinand először Steyr várgrófja volt, majd 1586-ban több cseh- és morvaországi uradalmat szerzett. Itt, II. Rudolf császár prágai udvarában kezdett el könyveket gyűjteni, és olyan szenvedélyes műgyűjtő lett, hogy könyvtárával csak maga a császáré vetekedhetett. Halálakor, 1607-ben könyvtára tízezer kötetet számlált. (AuktKat, előszó lapszámolás nélkül, 9. levéltől; FABIAN 2003: *Mikulov*). Ez alapján világos, hogy Grünpüchel kezébe könyvünk 1586 és halála között került.

A grünpüheli provenienciával 1586-tól kezdve könyvünk sorsát megszakítás nélkül nyomon tudjuk követni mind a mai napig, ugyanis ismeretes, hogy Grünpüchel könyvtára mindvégig családja tulajdonában maradt, mígnem a XVII. sz. végén – egyik forrásunk (AuktKat, loc. cit.) 1669-ről, másik (FABIAN 2003: *Mikulov*) 1688-ról¹ beszél – családja utolsó sarjai (mind lányok) a gyámjuknak, Dietrichstein hercegnek ajándékozták. Nikolsburgban, mint tudjuk, a könyv 1933-ig maradt, míg november 21–22-én Luzernben árverésre nem került.

A katalógusból az is kiderül, hogy a GNM birtokába a könyv 1961-ben (HELLWIG 1970: VII) Neufforge báró gyűjteményéből került (de továbbra is a Német Szövetségi Köztársaság tulajdona, l. uo. XIV). Neufforge báró a XX. sz. nagy könyvgyűjtője volt, s egy „deutsche Bibliothek als Spiegel deutscher Kulturentwicklung”, egy „a német művelődéstörténeti fejlődés tükré gyanánt szolgáló könyvtár” összeállítást tűzte ki magának célul (NEUFFORGE 1940). Halála után könyvtára fele szét-

¹ Implicit módon: „Die heutige Schloßbibliothek in Nikolsburg ist [...] 1648 vom schwedischen Heer erbeutet [worden]. [...] Erst vierzig Jahre später [1648 + 40 = 1688] wurde erneut eine Bibliothek im Schloß Nikolsburg eingestellt, die von den letzten weiblichen Angehörigen der Familie Hoffman von Grünpichl [...] an ihren Vormund Ferdinand von Dietrichstein vermacht worden war” (a kiemelés tőlem – Sz. Sz.).

szóródott, a maradék felét a Német Szövetségi Köztársaság vásárolta meg és helyezte el a GNM könyvtárában.

Biztosnak tűnik az is, hogy Neufforge volt az, aki 1933-ban Luzernben a legtöbbet ígérte, s nem egy köztes tulajdonostól került hozzá 1933 és 1940 között. HELLWIG említi a hiányzó védőhártyát, ám meglepő módon NEUFFORGE 1940-es katalógusára utal, amelyben a pergamenlap leírása is fellelhető, pedig tudjuk, hogy lapunk 1933 óta Magyarországon található, s hogy a könyv nélküle került elárverezésre. NEUFFORGE bejegyzése így hangzik:

BARTHOLOMAEUS ANGLICUS. De proprietatibus rerum. Nürnberg, Ant. Koberger, 1483. Got. Typ., 3 Sp. 53 Zeil., 268 Bll., das 1. u. letzte weiß. Mit blau und rot eingemalten Initialen. Auf der ersten Textseite prachtvollere Initiale in Gold und Farben, sowie fein ausgeführte Wappenmalerei: weißer Pfahl in schwarzem Felde; Helmzier: grünes Barett mit 5 Straußenfedern, 2 weiße, 3 schwarze. Darüber in roter Tinte: Philippi de Penczicz. Auf dem verso des letzten Pergament-Vorsatzblattes in derselben Hand: Littere Sicularum quas sculpunt vel cidunt in lignis; es folgt ein runenartiges Alphabet von 47 Zeichen mit darübergeschriebener Interpretation; darunter: Littere Judeorum et menses. Auf dem ersten weißen Blatt eine sauber ausgeführte Zeichnung, die Dreieinigkeit symbolisierend in Wappenform. – Fol. Gleichzeitiger böhmischer Holzdeckelband mit Lederbezug mit Weintraubenstempeln. Mit 10 Buckeln, Schließen entfernt.

G. W. 3409. – H. 2505. – B. M. C. II, 425 – Klebs, Incun. scient 149, 8.

Sehr interessantes Exemplar, das durch seine Herkunft, Einband und Illumination bemerkenswert ist. Inhaltlich ist das Werk eine Zusammenfassung des Wissens der Zeit.

NEUFFORGE a katalógusa összeállításában közben könyvünk leírásánál (NEUFFORGE 1940: 176) csaknem szó szerint vette át, hibáival együtt, az árverési katalógus szövegét, amely így hangzik (látjuk, csak a heraldikai leírást fordítja németre, valamint a záró angol összefoglalást):

529 BARTHOLOMAEUS ANGLICUS. De proprietate rerum, Nürnberg, A. Koberger, 1483.

Fol. Goth. Type. 268 Bll., das erste und letzte Bl. weiß. Mit blau und rot eingemalten Initialen. Auf der ersten Textseite prachtvollere Initialen in Gold u. Farben sowie fein ausgeführte Wappenmalerei: de sables au pal d'argent. Cimier: une torque verte garnie de 5 plumes d'autruche 2 arg. 3 sa. darüber in roter Tinte: Philippi de Penczicz. Auf dem verso des letzten Pergament-Vorsatzblattes in derselben Hand: Litterae Sicularum quas sculpunt vel cidunt in lignis; es folgt ein runenartiges Alphabet von 47 Zeichen mit darübergeschriebener Interpretation; darunter Littere Judeorum et menses. Auf dem ersten weißen Blatt eine sauber ausgeführte Zeichnung, die Dreifaltigkeit symbolisierend in Wappenform. –

Gleichzeitiger bömischer Holzdeckelband mit Lederbezug mit Weintraubenstempeln. Mit 10 Buckeln. Schließen ab.

G.W. 3409. Hain 2505. Brit. Mus. Cat. II, 425. A very interesting copy remarkable for its provenance, binding and illumination.

Mindez kellően mutatja azt, hogy Neufforge bízott az árverésen szerzett kötet Ranschburgék általi leírásában, s a könyvet csak felületesen vizsgálta át.

Kisebbségi hibája, hogy *Philippi*-nek írja (akárcsak az árverési katalógus) a tulajdonosi bejegyzést, pedig az valójában (a katalógus táblája alapján is) *Philipi*, egy *p*-vel. Nagyobbik hibája, hogy a Nikolsburgi ábécé tartalmazó hátsó védőhártyát s leírását is átveszi, amely, mint tudjuk, már az árverést megelőzőleg kikerült a könyvből, nem kis fejtörést okozva ezzel HELFWIGnek.

5. Már ez úton sok érdekeset deríthettünk ki a könyvről, ám reményeimet a könyv, s különösképpen széljegyzetei tanulmányozásához fűztem: ha szerencsém van, a könyv alapos vizsgálata és a margináliák elárulhatják, amiről JAKUBOVICH csak találgathatott: hol, mikor, ki által keletkezett a Nikolsburgi ábécé? Ősnyomtatványunkkal összefüggésben keletkezett-e, vagy netán tőle függetlenül, s csak utólag kötötték bele (ahogy azt JAKUBOVICH vélte). Ennek kiderítésére 2010. július 22-én nyílt alkalmam, amikor is egy müncheni meghívásom során, vendéglőadásom után másnap módomban állt (a német gyorsvonattal, az ICE-vel csak egy órányira fekvő) Nürnbergbe egy kitérőt tennem. A könyv vizsgálata számtalan izgalmas felfedezést tett lehetővé. Itt most csupán legfontosabb jegyzeteimet közlöm, valamint a belőlük eredő következményeket.

1. A Nikolsburgi ábécé lejegyzője egyezik az őt eredetileg őrző könyv (jelenleg GNM N. 15.) korai használójával, aki számtalan széljegyzetet fűzött az enciklopédikus műhöz. Elsősorban „női” és egyéb betegségek, mérgek (s azok semlegesítése) érdekelték, valamint csillagászat, a húsvét időpontjának kérdése, illetve Magyarország és a magyarok. (A)

2. Egyéb jelek is arra utalnak, hogy a Nikolsburgi ábécét valóban e könyv hátsó védőlevelére jegyezték le, s nem, mint ahogy JAKUBOVICH gondolta, egy korábbi kötés belső borítólapját kötötték újra. Ezzel a könyv kiadási dátuma (1483) egyben az ábécé lejegyzésének terminus post quem-je. (B)

3. A lejegyző cseh volt, de tudott magyarul is. Személyes magyar kapcsolatai is voltak: egy *Bornemissza* családnevű személlyel baráti kapcsolatban állt. (C)

4. A GNM N.15.-ös ősnyomtatvány alapján valószínűsíthető, de még nem biztos, hogy a Nikolsburgi ábécé lejegyzője Philip de Penczicz (Philipp von Pentzschitz, Pencsicei Fülöp). E tanulmány keretében, alább még ezt is módunkban lesz bizonyítani. (D)

A) JAKUBOVICH írásában úgy gondolta, hogy a Nikolsburgi ábécé az őt őrző könyvtől függetlenül keletkezett (még hozzá korábban)². A Nikolsburgi ábécé lapját

² „kénytelenek voltunk [...] hozzájárulni ahhoz, hogy a [...] rovásábécével beírt hártya-védőlevelével vele semmiféle tárgyi összefüggésben nem lévő ősnyomtatványtól különválasztassék” (JAKUBOVICH 1935: 3; a kiemelések tőlem: Sz. Sz.). Továbbá: „mielőtt az ő-

„egyazon kéztől származó, háromféle típusú latinbetűs írás”-sal (JAKUBOVICH 1935: 6) írták. Ósnyomtatványunkban mindhárom kézírást megtaláljuk.

Az első, „a címek vastagbetűs törtsarkú, merev kódexírásá”-t többek között egyből az első levél rectóján találjuk. Itt egy tenyérszerű, nagyon gondos kivitelezésű, barna tintával rajzolt és hígított zöld tintával részben kitöltött, HELLOWIG által is *Dreieinigkeitsymbol*-ként említett ábra helyezkedik el.³

A tárgyalt ábra nem más, mint a *scutum fidei*, a hit pajzsa. A Szentháromság eme ábrázolása a XIII. századtól ismert, s azt hivatott megértetni, hogy a Fiú nem egyenlő az Atyával, az Atya nem egyenlő a Szentlélekkel, s az nem egyenlő a Fiúval, míg mind a három Isten. Akárcsak az eső nem hó, a hó nem jég stb. de mindhárom víz: ez a hasonlat viszont Prágai Jeromostól, Husz János kortársától és tanítványától származik (HÖFLER 1866: 19–20). Ami ezt az ábrát, mely egyből az első lapot díszíti, számunkra különösen érdekessé teszi, az, hogy az írása egyértelműen ugyanazon kéztől származik, mint a Nikolsburgi ábécé pergamenlevelének feljegyzései. A *Litteze Siculorum quas sculpiunt vel cidunt in lignis* címfelirat írásával csaknem teljesen megegyezik.

Ugyanilyen gondos írást találunk a 149. levél versóján (a könyv földrajzi részében). Itt a nyomtatott „De pannonia que etia[m] vngaria appellatur Capitulum .cxvj.” (‘Pannóniáról, amelyet Ungáriának is neveznek. 116. fejezet.’) kiscím mellett hatalmas betűkkel a jegyzetet olvashatjuk: *Hungaria*. Emberünk nyilván a kortárs, s nem az antikizáló változatban használta országunk nevét, a gyakran felütött rész gyorsabb megtalálása végett emelte így ki. A nagy *H* elemeinek a „*Littere Siculorum...*” *L*-jével való egyezése, valamint mindkét felirat *g*-je (*lignis*) azonnal elárulja írónk azonosságát. E bejegyzésre még később visszatérünk, hiszen más szempontból is tanulságos.

A második, „nagyobb betűs, félkurzív írás”-sal, a Nikolsburgi ábécé levelén a héber hónapnevek által képviselt írástípussal is találkozunk a könyvben, habár csak elvétve (hiszen jellegüknél fogva a széljegyzetekhez inkább az apró kurzív írást használta). Annál többet mondanak azonban az ezzel történt bejegyzések: a csillagászati részben, ahol a könyv a tizenkét hónapot tárgyalja (a 101. levél versóján), az október, november, december hónapokhoz a Nikolsburgi ábécé levelén található hónapnevekkel teljességgel egyező betűkkel és tintával, egy időben a megfelelő

nyomtatvány hátsó védőleveléül alkalmazták, már egy korábbi könyv, nyilván kódex, első táblájának belső borítólapja volt. [...] a székely [...] alphabetumot [...] nem az 1483. évi ósnyomtatvány védőlevelére, hanem jó pár évtizeddel korábban, legalább is a XV. század derekán egy régebbi kódex első táblájára ragasztott belső borítéklapra jegyezték föl” (i. m. 5; a kiemelések tőlem: Sz. Sz.). Ezt JAKUBOVICH (a továbbiakban még tárgyalt) érvekkel próbálta alátámasztani. Mivel az érvek nem kötelező érvényűek, kissé azt az érzetet kelti, mintha a szerencsés lelet által elragadtatva, minél idősebb voltát óhajtván, reményei tükröződnének ebben.

³ Az ábra egy nagy pajzs körvonalát adja, melynek alsó csúcsát és két felső sarkát egy-egy kis pajzs képi, ugyancsak egy kicsi pajzs található a közepén. Mindegyik pajzspáros egy-egy szalaggal van összekötve, melyek közül a külsők a nagy pajzs alakját formázzák. A központi pajzshoz vezető szalagok *eft* feliratot, a külsők *non eft*-et hordanak. A középső kis pajzs felirata: *Deus*, alatta *Aqua*. A bal felsőé *Pater / plunia* (sic!), a jobb felsőé *Filius / Nix*, az alsóé *Sp[iritu]s s[an]ct[us] / Glacies*. A *plunia* (mely a gondos írás alapján egyértelműen *n*-nel íródott) helyesen *pluvia* ‘eső’. Ezen elírás nem példa nélküli (vö. LOGAN–ADAMS–MILLER 1995: xxxiv l., 24. láb.).

héber hónapneveket írta: A „de decimo mense” mellé *mareffphan*-t (az első *f* egész rövid, *r*-szerű; a Nikolsburgi ábécé lapján: *Marheffphan*), „De vndecimo mense” mellé *Kyfleph*-et (amott: *Kyffleph*) valamint a „De decembri” mellé *Thewefs*-t (amott ugyancsak: *Thewefs*), e harmadikban mellé latinbetűs megjegyzést is tett (*Decemb[er]*). Két további apró különbséget figyelhetünk meg, méghozzá hogy az ábécé lapján a *Thewefs* *fs*-je teljesen külön áll, az ősnymotványban azonban ugyanúgy ligálja, mint az székely ábécé *zs* hangjele fölött vagy a *refs*-nél. A kézírásos *Decemb[er]* *c*-je pedig a főcím (*Siculorum, fculpūt*) *c*-je jellegzetes alakját viseli. Ezek tovább erősítik megfigyelésünket.

A naptári rész teljesen egyazon kézzel, sőt, egyazon tintával egyszerre írt héber hónapneveinél mi sem bizonyíthatja jobban, hogy a Nikolsburgi ábécé levelének feljegyzései szigorúan az 1483-as ősnymotvánnyal összefüggésben keletkeztek, téves volt tehát az a vélemény, hogy „semmiféle tárgyi összefüggésben” ne lenne vele.

A széljegyzetek zömét természetükénél fogva a harmadik típusú írás, „a zsidó és székely betűjegyek nevének, illetőleg hangértékének vékony, hajlékony kisbetűi” adják. A jegyzetek nagy száma miatt itt csak néhány különösen sokatmondó széljegyzetet emelnénk ki. Mind a tartalomjegyzék mellett, mind a főszöveg mellett számtalan széljegyzetet találunk, melynek betűsajátosságai ugyancsak kétségtelenné teszik, hogy egyazon kéztől származnak, mint levelünk feljegyzései. Ezek zömében a székely betűk barna tintájával íródtak, de akad köztük a héber betűk és hónapnevek erős fekete tintájára is példa, sőt, a *Littere Siculorum...* főcím és a hónapok sorozásához használt vörös tintával írt jegyzet is.

Írónk rengeteg, igen erős középkori rövidítést használ, akár csak az utolsó székely jelek *tpř̃* (*temperius* ’korábban [használatos jel]’; vö. MÁTÉ 2001) jegyzetnek esetében, így pl. a sűrűn használt (pl. f. 16r) *Nō*. (*Nota!* ’Jegyezd meg!’) vagy a gyakori (pl. f. 61v) *ḡ* (*contra* ’vmi [itt: méreg, betegség] ellen [való szer]’) esetében is. Utolsó példaként vö. még f. 2v: *Sig[na] Jnp[re]gnac[i]o[nis]* ’a terhesség jelei’ és f. 98v: *Anno[rum] g[e]n[er]a* ’az évek fajtái (pl. szökőév stb.)’.

Az *I* tipikus (*Ianua[r]i[us]*, *Iuni[us]*, *Iuli[us]*) betűire vö. f. 2v: *Sig[na] Inp[re]gnac[i]o[nis]* f. 167r. *In Arbo[r]ib[us]*.

A *Judeorum* *J*-jére vö. f. 174v: *Ignis sacre*.

A szóvégi *s* egyik jellegzetes ductusára (*thes*, *tes*, *refs*, *menfes*) vö. pl.: f. 4v: *lacophthalmos*, f. 72v: *febris*.

A *Z*-re (*Czadech*, *bez*, *ez*, *ezt*): f. 5r: *Zubr*, f. 88r: *Galaxis Zodiac[us]*.

A latin hónapnevek [-*us*] (*g*) végződésére természeténél fogva számtalan példa van, jó néhány a *Ianua[r]i[us]*, *Februari[us]*, *Marci[us]*, *Iuni[us]* sajátosabb vonalvezetésével is megegyezik (pl. f. 88r: *paraxill[us]*, *Arctic[us]*).

Az *lameth* *l*-jére vö. f. 92r: *lucifer vesper* (A „De nature venere”, azaz a Vénusz természete c. fejezet mellett), az *ely*, *lx*, *lxx* tipikus éles szögben végződő *l*-jéhez f. 121r: *uolture* ’keselyű’.

Az *eft*-tel jelölt székely ligatúra hangértékében feltűnik, hogy a latin *ft* ligatúra *f*-je eltér a többi, önálló *f*-től (sőt az *s*-sel ligált *fs*-től is): ferdebb, döntött, vonalvezetése letről indul. Ugyanígy erősen ferdtített, szinte egyenes vonalú *f*-sel találkozunk a következő széljegyzetek *ft*-jében is: f. 94r: *p[ro]n[ot]icat t[em]p[or]a* ’megjósolja az idöket’. A *tempora* konkrét rövidítése szép párhuzama a *tpr[us]* =

t[em]p[o]r[ius] 'korábban' rövidítésnek (l. fentebb, és MÁTÉ 2001). Több további példa az árulkodó *ft*-re: f. 100r: *eft*, és különösen f. 186r: *Castanea* 'gesztenye'.

A *tempus* és alakjai rövidítései (a *tpr[us]*-sal összevetendő; l. egy bekezdéssel e fölött is): f. 94r, f. 98r: *Incipit liber nonus de t[em]p[or]e [et] p[er]tibus t[em]p[or]is* 'kezdődik a kilencedik könyv az időről és az idő konokságáról'.

A számtalanszor generikusra sikeredett A betű (mint pl. az *Alleph* és *Aprilis* esetében is) néhány példánya ugyancsak árulkodó: f. 98v: *Anno[rum] g[e]n[er]a* 'az évek fajtái (pl. szökőévek)' és f. 121r: *de Aquila A*-ja a sajátos lendületű *Auguf-t[us]*-éra emlékeztet, míg a f. 94v: *No[ta] bene de Asce[n]de[n]te* kezdőbetűje a Nikolsburgi ábécé nagyított „a” alakú (A) sajátos A-jára, akárcsak a f. 102r: *Auro[r]a*, f. 167r: *p[ate]r et m[ate]r Arbo[rum]* valamint f. 233v: *Allopit[?]ie* kezdőbetűi.

A f. 188v.: *Mufcatu[m]* kezdőbetűjében is a hónapnevek *M*-je köszön vissza.

Szép jellegzetes íráspéldaként említhetjük a f. 158v-n és f. 161v-n (felül) található hosszabb jegyzeteket is.

Az enciklopédikus mű kora tudását összegezte. Emberünk azonban nem minden iránt érdeklődött, főleg nemi dolgok (*castratio*, *signa impregnationis*); különböző betegségek mint a szem betegségei (*lacophthalmos* = lagophthalmus), ízületi megbetegedések, civilizációs betegségek (pl. aranyér, l. lentebb), *hydropisis* (= ödéma) stb., mérgek, valamint csillagászati és naptári kérdések mellé tett jegyzet. Ezért különösen fontos a fent is már említett *Hungaria* (f. 149v) széljegyzet a földrajzi fejezetben: az egész földrajzi részben az e g y e t l e n széljegyzet. Cseh létere (l. még lentebb) még a pátriáját tárgyaló „Bohemia”, illetve „Morauia” fejezet mellé sem tett megjegyzést. Hasonlóan a történelmi fejezetben, ahol külön kiemeli *Nin[us] Rex*-et tárgyaló részt (f. 140r): a kor Ninust, az ókori görög történelmi irodalom szerinti Ninive eponím alapítóját Nimróddal (a könyvben: *nembroth*, a Biblia szerinti Ninive-alapítóval) egyeztetette. Ő pedig – a XV. sz.-i szemlélet szerint – a magyarok történelmének része volt.

B) A kéz egyezésén túl egyéb jelek is (mint pl. a héber hónapnevek) egyértelművé teszik, hogy a Nikolsburgi ábécé levele a könyv kontextusában született, hogy valóban könyvünk hátsó védőlevelének versójára írták eredetileg. Megfigyeléseinket JAKUBOVICH (1935) érveivel állítjuk szembe.

Legfőbb érve (i. m. 5) az volt, hogy „a bal oldalon a lap felső és alsó szélétől egyenlő távolságra, két helyen lyukak és rozsdás szegek nyomai [...] világosan mutatják, hogy a pergamentlap, mielőtt az ősnymotvány hátsó védőleveléül alkalmazták, már egy korábbi könyv, nyilván kódex, első táblájának belső borítólapja volt. [...] A két lyukacsos, elrozsdásodott helyre voltak a kódex első táblájának zárócsatjai felszögezve [...]. [Ez] is igazolja, hogy a székely [ábécét] [...] egy régebbi kódex első táblájára ragasztott belső borítóklapra jegyezték föl.”

Az igazság, ősnymotványunkat kézben tartva az, hogy a rozsdásodást, a szegek helyeit a tárgyalt kötet okozta. A 268 foliós ősnymotvány kötésének hátsó vereitei gondatlanul választott, a fatábla vastagságához képest túl hosszú szögekkel lettek rögzítve. Ez sértette meg a hátsó védőhártyát, sőt az utolsó lapokat is: az első rozsdás pöttyök (a megegyező helyen!) már a 264–5. levéltől látszanak. Az utolsó, 268. levél versóján t e l j e s e n m e g e g y e z n e k a Nikolsburgi ábécé pergamen-

levelének lyukaival és rozsdafoltjaival: A levelünkön a nyomokat nem egy korábbi kódex csatjai okozták.

Hasonló a helyzet a „ragasztónyomokkal” (i. h.): „[Egy korábbi könyv első táblájának belső borítójaként való alkalmazásának] megfelelőleg a levél hátlapjának három külső szélén széles sávban a ragasztóanyag nyoma, az előlapon pedig a nedves ragasztóanyag okozta felhólyagosodás látszik”. A Nikolsburgi ábécé lapját vizsgálva kiderül, hogy ez nem így van. Csupán az egybefűzés oldalán látszik, ennek a ragasztásnak a nyomai pedig az ősnymotatványban a 260. és a 261. levél közt lelhető meg, ugyanúgy, ahogy az első védőhártya a 6. és a 7. levél közé van bekötve.

Az ugyancsak JAKUBOVICH által megfigyelt „függőlegesen levonuló gyűrődés” – melyet szerinte a pergamenlevelet belső borítóként használt kódex „a tábla bőrbevonásának behajtott széle okozta” (i. h.) – valóban egy behajtott bőrbevonástól származik, azonban nem egy korábbi tábláétól, hanem egyszerűen a mi ősnymotatványunk kötésétől, melyet a szoros csatok belepréseltek a védőhártyaiba.

Nyilván az újrahasznosítás, méretre szabás jeleként látta (bár ezt explicit nem írja), hogy „Beírt hátlapjának a jobb oldalán meglehetősen széles margója van, bal oldalán a rovásbetűs sorok egészen a lap széléig kiérnek.” (i. m. 4). Ez azonban korántsem ennek jele, ellenkezőleg: a XV. sz.-ban a könyvárusok fatáblás kötés nélkül szállították, árulták könyveiket, védelmiül csupán pergamenbe borítva. Csak a tulajdonosok köttették be, általában többi könyvükkel egységesen. Nemezszer már több éven át használták a könyvet, mikorra beköttették, (ezt egyébként látványosan támasztja alá a másik felkutatott Penczicz-könyv, melyet alább mutatunk be), ekkor vágják (valójában gyalulták) körbe az egyenletlen lapéleket. Ez könyvünkön is tetten érhető, hiszen több széljegyzetet utólagos vágás csonkított meg. (Ez különösen nyilvánvaló, amikor egy verso margójára írt jegyzet eleje hiányzik). Gyakran több betű is hiányzik (levágott/hiányzó betűk íves zárójelben): pl. f. 161r: *Epar, dentes, fantasm{ata}* (e végződést támogatja a kicsivel lejjebb található, ép *p[rop]ta fantasmata*); *demone, Menstr{uatio}*. A „de rinoceronte” (f. 236r) mellett, piros tintával, nagy gondos betűkkel: *Vnicornus*, ahol az *s* félig hiányzik.

JAKUBOVICH a betűk stílusából is arra következtetett, hogy a pergamenlevélnek régebbi keletkezésűnek kell lennie, mint a könyvnek, ám azt már fentebb láttuk, hogy egyazon kéz bejegyzései találhatóak a könyvben. Látjuk hát, hogy JAKUBOVICH azon legfőbb érvei, melyek alapján a levelet egy korábbi könyv kötéséből származottnak tartotta, semmivé foszlottak. A Nikolsburgi ábécét a könyv használója az ősnymotatvány hátsó védőborítójára, kívülre jegyzetelte, mely a könyv díszkötése során védőlevéllé vált, avagy a kötés után írta bele. Ekkor is érthető a versóra való írás, hiszen a kötési technikából kifolyólag az előzőkleveléknél kényelmesebb a tábla felől eső lapjukra írni, semmint a könyv belseje felé esőre (ezt ma is könnyen beláthatjuk egy keménykötésű könyv kézbevitelével).

Itt bocsátom előre, hogy a könyv első élén (ahová manapság szótárak betűmutatóit szokták nyomtatni) XV. sz.-i szokás szerint a könyv címét írták, ugyanazon humanista kapitálisokkal, mint az első folián a Philipi de Penczicz nevet: PR[OP]RIET·BART^oL, (ahol az [OP]-nál a P valójában az O-ba van beírva ilyes-mód: (p), akárcsak a címert kísérő Penczicz második CZ-jénél a Z a kerek C-be). Erre is visszatérünk a második Penczicz-könyvnél.

C) A margináliákból megállapíthatjuk azt is, hogy illetőnk cseh volt (erre már JAKUBOVICH is gondolt, hiszen a hangértékelés csehes jellegzetességeket visel, sőt, a héber részben kimondottan cseh), ugyanis a szinte kizárólagos latinon kívül még cseh nyelven is jegyzetelt. Nemcsak érdeklődött Magyarország iránt, hanem (legalább egy kicsit) tudott magyarul is, személyes, baráti kapcsolatokat ápolta magyarokkal. Minderre a következő adatokat találjuk:

A meteorológiai jelenségeket tárgyaló részben az egyik égi jelenség közepkorban használatos megnevezése *draco volans*. Ilyenek még az *ignis perpendicularis* vagy az *assub*, stb. A jelenség leírása mellé (f. 108r) emberünk bejegyezte: *drak kdyz letij* (a *d* majd nem *o*-nak néz ki), ami mai cseh helyesírással: *drak, když letí* lenne, jelentése 'sárkány, amint repül', azaz 'repülő sárkány', a latin pontos fordítása.

Már a tartalomjegyzékben (f. 5v) a latin fejezetcím „De bubalo” (lat. *bubalus* > m. *bivaly*, ang. *buffalo*) mellé bejegyezte: *Zubr* és azt: *Belin* (vagy *Býlin*; a második betű át lett javítva, nem egyértelmű). Már sejthetjük, mi áll e két szó mögött, de ha kételyeink lennének, a hivatkozott lapon (f. 218v) a párosujjút tárgyaló rész mellé odaírta: *Belin vherfsky // Zubr Czesky*, azaz *c s e h ü l* azt, hogy '[A latin *bubalus* neve] bölény magyarul, *zubr* csehül'. Egyébként a *Czesky Cz*-je teljességgel egyezik a *Czdech*-ével.

Miután fentebb egy teljes szintagmát írt csehül, itt pedig a jegyzet metanyelve is cseh, ezért a f. 125v első oszlop 25. sorában a latin *vapor* fölé írt *para* szót is minden bizonnyal csehül kell 'gőz, pára stb.'-nak értelmeznünk, s nem valószínű, hogy (magánhangzó-hosszúság jelölése nélkül) a magyar *pára* szóval lenne dolgunk, amely egyébként természetesen szláv eredetű. „Csehgyanús” még az *vbū caš* is (f. 10r), sajnos kontextusáról nürnbergi jegyzeteimben nem emlékeztem meg, így felesleges is volna itt, most feloldási kísérletekbe bocsátkoznom.

Magyarországi ismeretségét egy kimondottan intim bejegyzése bizonyítja. A 78. folió versóján az ősnymtatvány épp a különböző betegségeket sorolja fel. A „De Emoroides” (Az aranyérről) című fejezethez egy igen hosszú lábjegyzetet írt emberünk. (Két igen hasonló bonyolult abbreviatúra feloldása konjektúra (??), valamelyest bizonytalan olvasatokat egyenes betűkkel jelölöm):

refrictio flux[us] Emoroidus et fanacio [!]
R[ecip]e Ani t[e]r[er](??). lat cine[ri]s bene eo[dem] succendo
et apponas loco emoroi[dis?]. ex[fi]cat [!] et fanat
t[erti]u[m](??) rodit inopinis modicu[m]. docuit me
Bornemiffa viathez[am?]

Azaz az aranyérhez egy kezelési útmutatót fűzött, „Az aranyeres folyás gátlására és gyógyítására”, amely többek között hamu applikálását javasolja az „aranyeres helyre”, ami a recept szerint azt „kiszárítja és gyógyítja”. A végén hozzáfűzi: „tanította nekem B o r n e m i s s z a [...]”⁴. Cseh barátunk tehát nemcsak tudott ma-

⁴ Az utolsó szó olvasata lehet *viathez[am?]* helyett *vi&thez[aur](?)* vagy *-[ane](?)* is, az utolsó jel(ek?) rosszul olvasható(ak) és át lett(ek) javítva. Tehát a [...] helyére talán *vitéz* vagy *vitéz úr* olva-

gyarul, nemcsak élénk érdeklődést tanúsított hazánk iránt, hanem még magyar barátja is volt, akihez bármilyen kínjával-bajával fordulhatott, s aki készségesen segítette jótanácsokkal, receptekkel.

D) A Germanische Nationalmuseum könyvtárában megtalált, *N. 15.*-ös jelzetű, a Nikolsburgi ábécét eredetileg őrző ősnymtatvány vizsgálata egyértelművé tette, hogy az ábécé a könyvben, illetve a könyvvel szoros kapcsolatban keletkezett. Lejegyzője a könyvbe széljegyzeteket írt. Így az ábécé keletkezésének *terminus post quem*-je a könyv kiadási évével, 1483-mal adott, ellentétben a korábban JAKUBOVICH által hitt „XV. sz. derekán” való keletkezéssel. Ezzel a VÉKONY GÁBOR által (2004)⁵ felvetett, rendelkezésére álló adatok alapján igen meggyőzően érvelt (és MANDICS (2010: 435–9) által is felkarolt, tovább fűzött) Janus Pannonius-i szerzőség az ősnymtatvány ismeretében megdőlt, hiszen mikor a könyvet kiadták (1483), Janus (†1472) már egy évtizede nem élt.

Egyértelmű az is, hogy másolóknak (aki egyezik az ősnymtatvány margináliáinak jegyzetelőjével) cseh (ill. morva) nemzetiségű, de Magyarországgal – és magyarokkal: hogy ki lehetett ez a Bornemissza nevű személy, arra lentebb megpróbálunk fényt deríteni – kapcsolatban állt, sőt, jó eséllyel, mint látni fogjuk, közös Jagelló királyaink (II. Ulászló, II. Lajos) budai udvarában többször megfordult, ahol a régiségek iránt érdeklődő humanisták e székely-magyar „különlegességgel” is megismertették.

A GNM N. 15. jelzetű ősnymtatványa alapján tehát valószínűsíthető, de még nem minden kétséget kizárólag bizonyítható, hogy az ábécé lejegyzője, a széljegyzetek szerzője, megegyezik az első tulajdonos Philip de Pencziczcel, akinek a címere díszes illuminációval a könyv első (tartalmi) oldalán (f. 7r) szerepel. A következő részben azonban ezt is végleg bizonyíthatjuk.

sandó, de lehet, hogy mást takar. *Vitéz* szavunk a korban gyakori cím, rang, sőt névvé is válhatott (vö. *Vitéz János*). A csehben is megvan *vítěz* 'bajnok, győztes' jelentésben. Ráadásul a *tanul vki-től* szerkezetet a szláv nyelvekben az eszközhatározós esettel fejezik ki, melynek végződése *-am/-em*. Előfordulhat, hogy a szintagma közepén kódot váltott, latinból csehre? – A harmadik betű (az *i* és a *th* között), amely ugyancsak nem teljesen egyértelmű, további komplikációként arra int minket, hogy mégse hamarkodjunk el a dolgot, a *vitéz* olvasatot tartsuk észben, de nem vehetjük biztosra. Mindenesetre az egyértelmű z által nem latin szóról van szó, mely minden bizonnyal valamelyik vernakulárisából származik.

⁵ VÉKONY könyvét kéziratából posztumusz szerkesztették, helyenként ezért kissé strukturálatlan, nincs fejezetekbe szedve; a gondolatok, témák, érveléscsoportok egyikből a másikba folyékonnyan mennek át, így nehéz pontosan hivatkozni. A Nikolsburgi ábécét Janus Pannoniusnak tulajdonító rész valahol az 59. lapon kezdődik és kb. a 92-ig (tágabb értelemben 108-ig) tart. A szigorúbban Janus szerzőségét tárgyaló rész kb. a 65. lapon kezdődik, majd egy lenyűgöző filológiai és történelmi elemzés után a 87. lapon jut el a végkövetkeztetéséhez („A nikolsburgi feljegyzés tehát Janus Pannonius feljegyzései”), melyet utána még további adatokkal támogat meg. – VÉKONY érvelése olyan aprólékosan rakja össze a kirakós játékok darabjait, hogy első olvastakor teljesen meggyőzött. Csak az hagyott némi kételyt bennem, hogy javaslata „már-már túl szépnek” tűnt ahhoz, hogy igaz legyen; és míg az érvek egymást támogatták, végül is kevés és ingatag (bár egybevévő) adatra épült. – Immár, az ősnymtatvány ismeretében kizárhatjuk Janus szerzőségét. De nem csupán megcáfoljuk a szerzőségről alkotott elméletet, hanem helyette új szerzőt javasolhatunk, sőt, bizonyíthatunk: a továbbiakban Philip de Pencziczet minden kétséget kizárva azonosítjuk az ábécé másolójaként.

6. Ilyen eredmények után nem hagyott nyugodni, hogy a könyv vizsgálatából nem lehetett az ábécé lejegyzőjének személyére teljesen bizonyossággal következtetni. További Penczicz-könyvek felderítését határozta el, hátha az egyik majd bizonyítékkal szolgál arra, hogy ő az ábécénk mestere. Nehéznek bizonyult a feladat, hiszen – mint már JAKUBOVICH is írta – Philip de Penczicről mit sem tudunk. Nem ismert történelmi, heraldikai, diplomatikai, levéltári művekben. Csehországban sem tartják számon. Ez 1935 óta nem változott, legalábbis én sem jártam sikerrel; utalást, adatot személyére nem találtam.

Elsőre tán váratlanul – de mint látni fogjuk, nem is olyan meglepő módon – egy skandináv szerzőnél bukkantam nevére: NORDENSKIÖLD 1885-ben szerkesztette „Studien und Forschungen veranlaßt durch meine Reisen im hohen Norden: ein populär-wissenschaftliches Supplement zu: Die Umseglung Asiens und Europas auf der Vega” című tanulmánykötetében bukkantam rá az Osztrák Tudományos Akadémia könyvtárának Woldan-gyűjteményében. Ez a könyv a két évvel azelőtt megjelent svéd eredetinek (NORDENSKIÖLD 1883) a fordítása.

Saját tanulmányában (i. m. 1–65: „Ueber die Reise der Gebrüder Zeno und die ältesten Karten über den Norden”) NORDENSKIÖLD közli Petrus de Alliaco földrajzi-csillagászati könyvének egyik térképét, melyre a 30. lap 1. számú lábjegyzetében hivatkozik: „Verfaßt im Jahre 1410; gedruckt zu Löwen ungefähr 1483. Man weiß nicht mit Sicherheit, in welchem Jahre dieses Buch, das in der Entdeckungsgeschichte Amerikas eine gewisse Rolle gespielt hat, gedruckt worden ist. Es dürfte deshalb verdienen angeführt zu werden, daß man auf dem Umschlage des Exemplars, das in der königl. Bibliothek zu Stockholm verwahrt wird, im Stile des 15. Jahrhunderts liest: »Petrus Auliacus. Liber Philippi de Penczicz. Emptus Parisiis die octobris undecima Anno Domini etc. octuagesimo septimo« u. s. w. [...]” (a kiemelés tőlem – Sz. Sz.).

E meglepő adat alapján remény töltött el: amennyiben a bejegyzés – ellenben a GNMN. 15.-ös ösnyomtatvánnyal – nem „rajzolt” kapitálisokkal, hanem kézírással szerepel, vizsgálata végleg eldöntheti: Philip de Penczicz volt-e a Nikolsburgi ábécé szerzője?

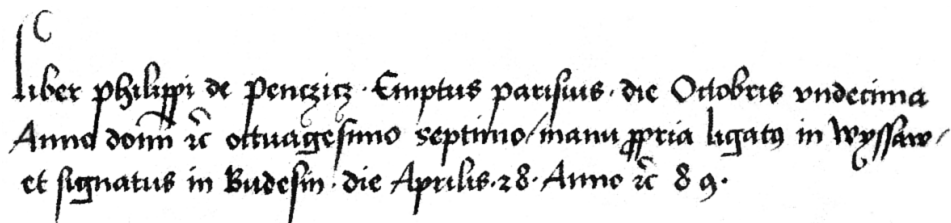
Miután megbizonyosodtam róla, hogy a könyvet még mindig a Kungliga Biblioteketben őrzik (jelzete: „Inkunabel 42”), kerestem az alkalmat, hogy ezt az ösnyomtatványt is tanulmányozhassam. Ősszel végre sikerült kijutnom Stockholmba: 2010. október 25-én, négynapos svédországi tartózkodásom alkalmával – az uppsalai Carolina Redivivába is volt szerencsém eljutni – végre kezembem tarthattam a másik, Penczicz könyvtárából származó kötetet.

A könyv igen durva, már-már dilettáns XV. századi bőrkötésben fogadott.⁶ Már amint felnyitottam a könyvet, mindenről bizonyosságot szereztem. E könyv első védőhártyája, ellentétben a nürnbergi ösnyomtatvánnyal, nem volt hiányos (vö. HELLWIG fentebbi leírásával). Nagy betűkkel hirdette: *PETRVS AVLIACVS* (a középső V-t valaki később Y-ra javította). Alatta a tulajdonosi bejegyzés – összes elvárásomat felülmúlva, kézírással, minden kétséget eloszlatva – imígyen állt ott:

⁶ Itt szeretném megköszönni a KB munkatársainak, különösképpen Svante Printznek és Wolfgang Undorfnak készséges segítségét.

*Liber Philippi de Penczicz · Emptus Parisius · die Octobris vndecima
Anno dom[in]i & octuagesimo septimo /· manu p[ro]pria ligat[us] in Wyssaw /
et signatus in Budesin · die Aprilis · 28 · Anno & 89.⁷*

Mivel a kézírás pontos mása a Nikolsburgi ábécé kezének, így bizonyossá vált, hogy a Nikolsburgi ábécé ősnymtatványának margináliáit és magát az ábécés lapot is lejegyző személy nem más, mint Philip de Penczicz.

*Liber philippi de penczicz · Emptus parisius · die Octobris vndecima
Anno dom[in]i & octuagesimo septimo manu p[ro]pria ligatus in Wyssaw /
et signatus in Budesin · die Aprilis · 28 · Anno & 89.*

A tulajdonosi bejegyzés írása kétségtelenül egyezik. Különösen szembetűnő ez a hasonló méretű *Littere Judeorum* esetén (a *Littere Siculorum* még nagyobbban van írva, gondosabban, itt hasonló arányúvá kicsinyítettem):

*Littere Siculorum quas sculput
vel cadunt in lignis*

*Littere Judeorum
et menses /*

Külön meglepetés, mintegy jutalom, hogy írja: *manu propria ligatus [...] et signatus*, azaz hogy saját kezűleg kötötte be és írta bele nevét. Így még azt az eshetőséget is kizárhatjuk, bár ehhez a széljegyzetek alapján sem férhetett kétség, hogy netán a könyvtárosa írta volna bele, hogy *Liber Philippi de Penczicz*. A *Liber* első betűjének jobb felső sarkában található sarló a másik könyv *Hungaria*-jának *H*-jából jól ismert jellegzetesség. A *Philippi ph*-ja a héber *Ianua[r]i[us]*-ével (*Sfphath*) teljesen egyezik. Az igen jellegzetes *l*, *r* és *g*-t nem is kell külön részleteznom.

Remélvén, hogy további nyomokat találhatok arra, ki lehetett Penczicz, vagy hogy hogyan szerezhette tudomást a székely betűkről, az egész könyvet összes széljegyzetével együtt átvizsgáltam, hasonlóan ahhoz, ahogyan azt már Németországban tettem. E két kérdésemre választ ugyan nem leltem, de a már Nürnbergben megfigyeltékhez ebből a könyvből további megerősítő adatokat gyűjthettem.

⁷ A korabeli cseh hangjelölésben az *ff* a magyar *s* hangot jelöli. Wyssaw így Vyškovot jelöli (német neve: Wischau). Történelmi város Dél-Morvaországban 52 km-re Pířerovtól, 44 km-re Olmütztől (ezek közt fekszik Penčice), ma 22 ezer lakosú település. *Budesin* pedig a ma a németországi Lausitzben fekvő Bautzent jelöli, melynek cseh neve mai napig *Budyšin* (a XV. századig németül oklevelekben is: *Budessen*, *Baudissin*). Tehát: „Philip de Penczicz könyve. Vásárolva Párizsban [14]87. október 11-én. Saját kezűleg bekötve Vyškovban, és [tulajdonosi bejegyzéssel] megjelölve Bautzenben [14]89. április 28-án”.

A könyv kötése: hasonló stílusú mint a GNM N. 15.-é, ám határozottan amatőr munka: veretei durvák; vaknyomatai primitívek s egyenetlenek; helyenként a rózsa alakú bélyegzőket túlhevítette, így megégett a bőr alatta. A másik könyvvel összehasonlítva látszik, hogy bár sok mindenhez értettek a reneszánsz polihisztorai, e téren azért a könyvkötőmesterek jobb munkát végeztek. A könyv élén a már a GNM N. 15.-ből ismert címfelirat, ugyanazon betűkkel: *PETRVS·AVLIACVS·*. Az első, hatleves füzet és a második füzet első három levele (függelék és tartalomjegyzék) számozatlan. Azután eredeti, XV. századi számozás kezdődik a könyv első „tartalmi” levelétől (mely több hibát tartalmaz, pl. az 59 után egyből a 61 következik, a nyolcas dekádöt átugrotta, a 118 és 120 között egy levelet a számozásnál figyelmen kívül hagyott). Az első számozatlan levél rectóján későbbi kéz (XVI–XVII. sz.) „*Nu[n]c olomuncensis est liber*”, illetve versóján (XVII. sz.-i kézzel) „*Ex Bibli Cath: Eccla Olom.*”: Penczicz eme könyve nem Grünbichlhez, hanem az olműtzi székeskáptalan könyvtárába került. Onnét került Svédországba, a királyi könyvtárba a harmincéves háború alatt, amikor is II. Gusztáv Adolf király, majd Krisztina királynő szisztematikusan zsákmányoltatta a cseh és morva könyvállományokat (WALDE 1916). Temérdek könyv, egész nemesi és egyházi könyvtárak kerültek ekkor északra, főleg mai lengyelországi és csehországi könyvtárakból, így az olműtzi székeskáptalanéból is (WALDE 1916: 236–7). Látjuk hát, nem is olyan meglepő, hogy NORDENSKIÖLDNél akadunk e másik Penczicz-könyv nyomára.

A szóban forgó kötet első tartalmi lapján (f. 1r) alul, a nyomtatás alatti szabad részre (összehasonlítva a nürnbergi könyvvel) ügyetlen, amatőr illuminációval, tintával, s nem festékkel, Penczicz címere és a következő felirat került: *ARMA NOBILIS PHILIPPI DE PENCZICZ*. A felirat ugyanazon humanista kapitálisokkal íródott, mint a másik könyv esetében, itt mindkét *CZ* esetében a *Z* a *C*-be írott.

Nemcsak a kötésen, hanem itt is látható, hogy a Petrus de Alliaco-kötet címere *manu propria* készült, „saját kezű munka”, míg a Nikolsburgi ábécét eredetileg őrző könyv díszje egy tanult és gyakorlott illuminátortól származó drága mestermunka, jó minőségű, briliáns színű pompás kövér festékkel volt festve.

A jegyzetek e könyvben a már jól ismert három típusú és a másik könyvével azonos kézírásokon kívül egy kortárs, valószínűleg egyazon személytől származó, igen gondatlan, macskakaparásszerű gyors írással is írtak. (A könyv lapjain a rendszeres kurzív írása és e „macskakaparás” között az átmenetek teljes skáláját megtaláljuk. Ilyen átmeneti stílust találunk pl. f. 21v-n, az alig olvasható, kapkodó írásra pedig jó példa f. 9v: *Hyber. hispanj*, ill. f. 6r: *ubi sit p[ri]ncipi[u]m*.)

A paleográfiai jellegzetességek közül itt most csak a legjellemzőbbekre szorítokozom, a foliót megadó f.-et megelőző „sz.” az első kilenc számozatlan levélre vonatkozik, nélküle az eredeti, XV. sz.-i számozásra hivatkozom.

sz. f. 2r: *Jsta lati[us] patent in folio .32.*-ben *J* a *Judeorum*-ének párja, az *[us]* megegyezik a *Februari[us]* törtebb vonalvezetésűjével. A *folio l*-je az alján azt a jellegzetes éles szöveget mutatja, mint a Nikolsburgi ábécé *ely*-je; stb. Ugyanez a tipikus *l*-vég látszik a sz. f. 6v-n: *mo[n]s olim[us]*. Ezen felül a sz. f. 7v-n a római 60-as (*libres vel Capitula habet lx. finit[ur] f. 31*) vonásra egyezik a Nikolsburgi ábécé lapjának héber szamech számértékjelölésével. Ugyanezen a lapon összevetendő a *Incipit[ur]* kezdőbetűje a *Iuni[us]*, *Iuli[us]*-ével.

A héber betűnevek szerfelett apró betűit találjuk a f. 3r-n: *olinp[us] mons, Stelle comate*. Tipikus z-t találunk az f. 4r *Zona*, f. 2v *orizont[is]*, f. 32r *Zodiac[us]* szavakban is. A f. 27r-n a *Paradisus* szó (vörös okkerral) nagy tört betűkkel van írva, hasonlóan a nürnbergi ösnyomtatvány *Vnicornus* szavához. Az f. 28r-n az *Ethilia flu[vius] th*-ja az ábécé *eth*-jével azonos. Az ábécé már tipikusként jellemzett *ft*-ligatúráját (*eft*) a f. 30r: *danubi[us] ·/· [= id est] yfter*-jében találjuk viszont. Nem mellesleg mind az Etil(ia) (azaz Volga, vö. Eteköz), mind a Danubius/Ister (azaz Duna) a korabeli magyar történelemírás folyói. Ugyanilyen, vagy még jellemzőbb a f. 34r-n: *Homi[n]es siluefres*. A f. 46r *Dijes[is] simphonia ij*-je (a székely ábécé palatálisainak hangjelölésében használt (*ely, eny, athy*), inkább *ij* alakú, a *Kyffleph* sima *y*-ával kontrasztáló *y*-ja) és *h*-ja miatt (vö. *eth*) is figyelemre érdemes. Vö. még f. 44r: *horologij*. A többször is használt asztrológiai Szaturnusz-jel (pl. f. 31v) vonalvezetésében teljesen megegyezik az N. 15.-ben említett *Hungaria* nagy *H*-jával, csupán a szára van még áthúzva. A f. 47v *Al[mana]ch*, f. 49r *Alma[na]ch* jegyzetek *ch*-jával zárom e sort, melyek épp olyanok, mint az ábécé *fch [zs]*-jében.

A hátsó védőhártán, ugyanott, ahol a másik könyvünkön a Nikolsburgi ábécét találtuk, Penczicz hosszú szöveget jegyzetelt Platón Politeiájából. (*Nota aliquid diuini // Ex libro platonis [e]c[un]do de Republica* stb.). Mind ennek a nagyobb, tört címbetűi, mind az ezt követő folyó szövege gyönyörű példája gondos kézírásának.

A betűhasználaton túl egy másik ékes bizonyítékára lelünk az azonos kéznek: a sz. f. 3v-n a nikolsburgi *t[em]p[er]i[us]*-t az *eft* és az *[us]*⁸-ra javított jel közé beszűrő, kissé elforgatott ≠ alakú jellel hajszára azonost használ, amivel a „civiliter gradui correspōdent”-hez *·/· [= id est] idē addi debēt*-et fűzte.

Szépen igazolja ez a könyv is, amit már a másik könyvnél és az ábécé levelén is megfigyelhettünk: a tulajdonos 1487. okt. 11-i vásárlását követően már használta a könyvet, jegyzetelt bele, mire a viškovi kötési procedúrában (1489. ápr. 28-a előtt) a könyv éleit egyenesre gyalulta, levágva ezzel néhány jegyzet szélét (pl. sz. f. 2v, sz. f. 3v, f. 128r).

A húsvét időpontját, annak kiszámítását, a naptár elégtelenségét tárgyaló részhez (f. 50r: „Exhortatio ad consilium generale: Super calendarii correctio[n]e”) pirossal ezt fűzte: *pascha*, valamint *quinq[ue] cicli paschal[i]*; feketével: *potestas Ecclesie*. A szöveg alatti margóba hosszú kommentárt fűzött, amelyben Regiomontanus (*Joannes de monte Regio*) tevékenységét röviden, de minden jelentős pontjában említve, összefoglalja, beleértve Peuerbach (*Georgio purbarchio* [!]) általi tanítását, Mátyás király (*Mathia Pannonie Rege*) és Sixtus (*Sexte*) általi megbízását (sőt, életjáradékát: *p[er]petuo donatus stipendio* [!]), naptárreformját, több művét,

⁸ Amit mind JAKUBOVICH, NÉMETH, sőt MÁTÉ (és nyomukban a paleográfiában kevésbé jártas irodalom véleményüket átvéve) mindeddig figyelmen kívül hagyott, az az, hogy az *o* jelnek két jelentése volt: szó végén valóban az *-us* rövidítése, szó elején azonban a *con-* igekező (és hasonult változatai: *cor-* stb.), illetve önmagában a *cum* kötőszót jelölte. (De például egy további, rövidítésre utaló hullámvonallal már *contra*. Minderre vö. CAPPELLI 1954.) Lévéen, hogy *-us*-nak csak más jelekhez toldva használták, valamint hogy szó elején, illetve önmagában csak *con-/cum* jelentésben élt, ez az értelmezése valószínűbb, szinte kötelező a javított glosszára nézve. Itt a közérthetőség kedvéért, és mert nem ez áll a kérdés központjában, maradok a mandula alakú székely jel fölötti abbreviatura *us*-kénti feloldása mellett.

stb., stb. Ezt a kommentárt szóról szóra egy újabb forrásokkal kiegészített, Erhard Ratdolt által gondozott 1483-as velencei Eusebius-kiadásból származik, amint azt APPONYINál (1925: № 1544) találtam. (A kérdéses szöveg Mattia Palmièritől származik, és az 1476-os évhez van fűzve.) Talán a húsvét (mely szorosan kötődik a pészachhoz) helyes időpontja iránti érdeklődése miatt fordult érdeklődése a julianus naptáron és reformkísérletein túl a zsidó naptár felé, melyet a héber betűk alá a Nikolsburgi ábécé lapjára is feljegyzett.

E könyvben ismét tanúságát teszi a magyarok iránti érdeklődésének. A könyv égi jelenségek és történelmi események egybeesését (jellemzően rossz ómeneket) tárgyaló részénél (az obligátus ó- és újtestamentumi részeken kívül) csak egy helyen kommentálta. A f. 121r-n a könyv egy bizonyos konjunkciót a következő eseménnyel hozza összefüggésbe: „Circa hec te[m]pora [= circa annu[m] .889.] genus hungariorum a Sicilia [!] egressa in pannonia[m] primicus venit & inde reiectis incolis ibi vsq[ue] hodie perma[n]sit” (‘Ez idő tájt [= 889 körül] a magyarok kijöttek Szicíliából [o: Szkítiából] és Pannóniába jöttek; és miután lakóit kiűzték, mind a mai napig ott maradtak’). Philip de Penczicz emellé nagy betűkkel kiemelte *Ingressus Hūgaro[rum] in pānoniā*, azaz ‘a magyarok bejövetele Pannóniába’.

Cseh voltát is ismét elárulja: az ezernyi latin széljegyzet mellett találunk egy cseh nyelvűt is: *naruby Koffeli obleczy*, ami mai cseh nyelven: *naruby košile oblěci* ‘inget fordítva felvenni’.

7. Kutatásaink tehát eredménnyel jártak. Nemcsak megtaláltuk a kallódó könyvet, hanem a Nikolsburgi ábécé lejegyzőjének személyére is fény derült: Philip de Penczicz, e különben előttünk ismeretlen humanista írta. De mit is tudunk Pencziczről? Nem sokat. Két települést ismernek a přerovi járásban a régi földrajzok: Groß- és Klein-Pentschitzet (WOLNY 1835), Přerov és Olmütz között, ma *Přerov-Penčice* néven. Egyéb életrajzi adatait figyelembe véve Philipünk családja innen származhatott. (De van egy Pińczyce Lengyelországban is, 30 km-re északra Dąbrowa Górniczától, ill. 40 km-re ÉÉK-re Katowicétől és 40 km-re délre Częstochowától. A XIV. sz.-i Szilézia Siewierz vár megyéjében feküdt – mely a minket érdeklő XV. sz.-ban a cseh korona országa volt; Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos domíniuma – a sziléz-lengyel határvidéken.)

Philip de Penczicz 1487-ben a Stockholmban őrzött könyve szerint Párizsban járt. Hogy ifjúként diákeveit töltötte-e ott, vagy netán érett férfiként diplomáciai misszióban járt arra, egyelőre nem tudjuk. (A párizsi egyetem matrikulái, sajnos, a XV. sz. derekán megszakadnak, DENIFLE (1889–1897) „Chartularium universitatis Parisiensis”-ának első kötete 1200-zal kezdődik, a negyedik pedig 1452-vel zárul.) Más lehetőség azonban aligha jöhet szóba. 1489-ben Bautzenban tartózkodott (Penczicz korában Lausitz ugyancsak a cseh koronához tartozott), de pontosan nem tudjuk, mi célból. A két időpont közt valamikor Viškovban töltött valamennyi időt, és itt bekötötte Párizsban szerzett könyvét. Viškov a család fészketől, Penčicétől nem messze, 50 km-re fekszik délkeletre. Talán nem téves a feltevés, ha azt hisszük, a Penčicéről elszármazott de Penczicz családnak talán éppen Viškovban volt egy városi kastélya vagy polgárháza, ott talált időt e bíbelődős munkára. Tudjuk azt is, hogy érdekelte Magyarország, s ennek nyilván gyakorlati okai voltak. Úgy

gondoljuk, megfordult a budai udvarban, ahol megismerhette Bornemisszát, ahol megismerkedhetett a székely ábécével, és a héber betűknek és hónapoknak is van köze Budához (ezt a feltételezést lentebb valószínűsíteni is tudjuk). Halála után (ezt nagyjából 1526-ra tehetjük), illetve a XVI. sz. végére könyvtára egy része valahogy az újnemes Grünpüchel könyvtárába került. Ettől az időponttól immár megszakítás nélkül tudjuk rekonstruálni a Nikolsburgi ábécét egykor őrző könyv útját. Ugyanígy a XVII. sz. dereka előtt az olmützi székeskáptalan könyvtárába került egy másik könyve, amely a harmincéves háború *krigsbyten*-jeivel Svédországban kötött ki (WALDE 1916: 236–7), s mai napig ott őrzik. E második könyv a kor csillagászatának élvonalába tartozott, egyike volt azon könyveknek (l. a fentebb, NORDENSKIÖLD kapcsán elmondottakat), mely Kolumbusz könyvtárában is megvolt, mely gömbölyű földet hirdetett, s mely alapján Amerika felfedezője neki mert vágni az útnak India felé.

A JAKUBOVICH által említett XVI. sz. végi (WOLNY 1835: 462) Penčici Otikon kívül időben közelebbi rokonairól is tudunk WOLNY jóvoltából: 1402-ből ismerünk egy Johann és egy Philipp v. Pentschitzet (WOLNY 1935: 393). Ez a Philipp v. Pentschitz feltűnik egy 1418-as ügyletben is (WOLNY 1935: 460). E kötethez (přerovi járás) szóló kiegészítésben szó esik még egy időben közelebb eső XV. sz.-i Pentschitzről, akinek Adam v. Frankstadt-Penčic a neve, s aki 1464-ben üzletelt (WOLNY 1846: 715). A sziléziai Pińczycét (a XV. sz. végén *Pyenczicze* az írott alakja) először 1415-ben említik egy Ionatha[n] v. Penczicz kapcsán.⁹ Ugyan korai szereplése miatt e WOLNYnál megnevezett Philipp v. Pentschitz bizonyosan nem a mi emberünk, de neve alapján talán közvetlen őse, nagyapja lehetett.

A Nikolsburgi ábécé lejegyzését is pontosabban tudjuk immár behatárolni. 1483 után kellett keletkeznie, hiszen most már világos, hogy Bartholomaeus Anglicus 1483-as kiadású „*De proprietatibus rerum*”-ába írták. E kapcsolatot különösen megerősítik a könyvbe a pergamenlapra való lejegyzéssel egyidejűleg beírt héber hónapnevek. Tudunk-e felső időhatárt is adni? Ha emberünk diákként járt Párizsban, születhetett 1470-ben, s ha az akkortájt magas 70 évet megélte, 1540 után nem írhatta le a Nikolsburgi ábécét. Ha diplomataként utazott, feltételezhetjük, hogy 1455 előtt kellett születnie, hogy párizsi megbízatást adjanak neki, s ha pesszimistább módon 55 évet adunk neki, már 1510-ben sem élt.

Ha 1487-ben fiatal lett volna (és „szegény diák” volta miatt kötötte volna be a „*De imago mundi*”-t saját kezűleg), a „*De proprietatibus rerum*” pedig kötésével, de főleg gazdag illuminációjával már sikeres emberről tanúskodik, akkor valószínűsíthető lenne, hogy határozottan 1490 után vásárolta e második könyvet. Mivel alig elképzelhető, hogy a székely ábécét a morvaországi vidéki Viškovban vagy a távoli lausitzi Bautzenban ismerte volna meg, minden bizonnyal a reneszánsz budai udvarban ismerkedett meg valakivel, aki megtanította rá. Akkor pedig ez már legfeljebb II. Ulászló vagy II. Lajos alatt történhetett meg (Mátyás †1490).

A kérdés: tudjuk-e tovább pontosítani kapcsolatait, az ábécé lejegyzésének körülményeit. Azt hiszem, fel lehet vázolni egy megoldást. Az életrajzi adatokhoz l. a Magyar Életrajzi Lexikon (MÉLex.) vonatkozó címszavait.

⁹ L. <http://www.it-jura.pl/pl/miejscow.php?go=pinczyce> [2010. 12. 27.]

Tudjuk, bizalmas viszonyban volt egy Bornemisszával. E korból két jelentősebb Bornemis(s)zát ismerünk: Bornemisza Pált (1499–1547), veszprémi, erdélyi és nyitrai püspököt, aki kissé fiatal; és Bornemissza Jánost (†1527), aki 1481-től a királyi kincstár szolgálatában állt, 1487–93-ig alkincstartó, majd 1500–1504-ig kincstartó volt. II. Ulászló fia nevelését Brandenburg Györggyel egyetemben rá bízta: a budai királyi udvar legbelsőbb köreibbe tartozott. Lehetett ő Philip de Pencicznek kúrát ajánló barátja?

Ha felidézzük, hogy Bornemissza II. Lajos nevelőjeként Piso Jakabot (†1527) váltotta, a medgyesi (akkor: Medgyesszék, ma Szeben megye, Románia) születésű, azaz egykor székelyvidékről származó humanistát, diplomatát és királyi bizalmast, egyből világossá válik, milyen körökben forgott Pencicz, hogy tudomást szerezhessen a székely írásról, e humanista ínyencségről.

Mi több, az alkincstartó, majd kincstartó Bornemissza körében nyilván találkozott az ugyancsak alkincstartó Szerencsés (Fortunatus) Imrével (†1526 k.) is, aki a királyné bizalmasa is volt. Azért érdekes ez, mert Szerencsés egy 1492-ben Spanyolországból elűzött szefárd zsidó. Hát megoldódik-e – egy askenázi környezetben élő, szefárd akcentusát felnőttként már levetközni nem tudó, kikeresztelkedett zsidó által – az amúgy oly rejtélyes kettős, nem egyértelmű, askenázi és ugyanakkor szefárd jelleget is mutató lejegyzés rejtélye (DÁN 1964: 151–2)?¹⁰ Szerintünk igen.

RÓNA-TAS ANDRÁS (1986: 178) arra gondolt, Philip de Pencicz egyezhet Filipec János (1431–1509) váradi és olmützi püspökkel, Mátyás kancellárjával és hű diplomatájával. (Neve előfordul XX. századi szerzőknél is -cz-vel is. Kortársai, születési helye után ismerték *Pruis(z)* néven is.) Sokat tudhatunk meg róla BERKOVITS LONÁTÓL (1945), akire még fogunk hivatkozni. Filipec János prostějovi születésű volt, Olmütz ostrománál csatlakozott Mátyáshoz, aki később Olmütz püspökévé nevezte ki. Prostějov félúton fekszik – a Pencicz újonnan felfedezett stockholmi könyvéből ismert – Viškov és Olmütz közt, 27 km-re Penčicétől. Érdekes, hogy a korábban Filipec tulajdonából származónak hitt olmützi káptalani levéltárnak Corvinája ugyanazt a „XVII. vagy XVIII. századi bejegyzés”-t (CSAPODI 1967: 246) tartalmazza – *Ex Biblioth[eca] Cathed[ralis] Eccl[esi]ae Olom[ucensis]*, mint Pencicz Stockholmban őrzött könyve (vö. a fentebb mondottakkal). Mindenesetre most, hogy ismerjük Pencicz saját kézírását (*manu propria [...] signatus*), az a CSAPODI által ismertetett drezdai (CSAPODI 1967: 248) „Filipecnek egy kétségtelenül hiteles könyvé”-nek tízsoros sajátkezű bejegyzésével összevethető lenne az azonoság megállapítására. Eddig nem adódott rá mód, mégsem hiszem, hogy e két személy megegyezne. Filipec neve ugyan „gyanús”, és valóban lehetne János csupán az egyházi neve (így gondolta RÓNA-TAS), születési helye is a képbe illene. Azonban Filipec címere (CSAPODI 1967: 246) „kék mezőben három egymást keresztező, aranyhegyű, arany tollú ezüst nyíl, hegyével fölfelé, a középsőnek hegye

¹⁰ „In studying the Hebrew alphabet, it was impossible not to notice at first glance [...] the Ashkenazic-German dialect” (DÁN 1964: 151). „The phonetic analysis [...] of the month names does not lead to unambiguous results. A certain Sefardic influence may be detected in [...] the transcription [...] of the months and in the transliteration of the names of the letters [...]. Sefardic influence is shown by Marchessphan [!], Zywan and Aaph; Nyson and Thewess are Ashkenazic.” (DÁN 1964: 152; a kiemelések tőlem Sz. Sz.)

lapátszerű”, míg Pencziczé fekete mezőben ezüst cölöp (de saules au pal d’argent) mindkét könyvében. Még ha a nyilas címer csupán püspöki címere lenne, melyet 1476-ban kapott, semmi sem indokolná, hogy 1487 után is még világi címerét használja. Különösen igaz ez, hiszen nem lehetett püspöki tiszte előtt címere, lévén hogy egy „huszita kovácsmester fia” (MKatLex. *Filipecz* a.), akit Mátyás egyházi, és nem világi méltósággal ruházott fel. Penczicz azonban nemes volt, és ezt nem csak *de* előtagja bizonyítja (ezt a reneszánszban használták polgárok is származási helyükkel egyetemben), hanem az is, hogy a stockholmi ősnymtatványban kimondottan „ARMA NOBILIS PHILIPI DE PENCZICZ”-cel feliratozta címerét. Ezen túl, míg a drezdai könyvet még nem láttam, Filipecnek BERZEVICZKY-nél (1908) létezett aláírása (2. könyv I., 36. ábra) is más kéznek látszik.

RÓNA-TAS ANDRÁS feltevése, ha nem is bizonyult igaznak, számomra mégis igen hasznos volt, ugyanis felhívta Filipecre figyelmemet, és bár minden bizonyal nem azonosak, Penczicz kapcsolatban állt vele. Filipec 1487 nyarán követségben járt VIII. Károly francia királynál, akitől csak ősszel távozott. A francia király belháborút vívott, így Filipec Bonfini szerint „háromszáz ifjú vitéz [...], főrangú és nemes családok ivadécai” kíséretében – de a francia vendéglátók feljegyzése szerint is 200-an, valamint a rivális velencei követ szerint is még 136-an voltak – június 8-ára érkezett Angers-be (BERKOVITS 1945: 24–6). Csak két hétre érkezett, de követjárása hosszú hónapokra nyúlt, eközben többször megfordult Angers, illetve Laval és Párizs között: augusztus 16-án hagyja el Angers-t Párizs irányába (Tours-ban sérülés után több napig kúráltatta magát), de szeptember 7-én visszatér Lavalba, hogy onnét kilenc nap múlva (szeptember 16-án) ismét Párizsba utazzon. Párizsi tartózkodása alatt október negyedikén a párizsi egyetem ünnepélyes fogadást rendezett a nagyváradi püspök tiszteletére (BERKOVITS 1945: 27–8). Hogy pontosan mikor utazott el Párizsból, nem tudjuk, de megközelítőleg megállapíthatjuk: Párizsból Itálián át utazott Magyarországra. Az úton november 2-án hagyta el Lyont, és 14–15-re érkezett Milánóba. A kutatás szempontjából szerencsés körülmény, hogy adatunk éppen Lyonból származik, hiszen Lyon pont félúton fekszik Párizs és Milánó között (mindkettőtől nagyjából 460 km-re). Ha hasonló utazási sebességgel számolunk (és akkor még nem vettük figyelembe, hogy Párizs–Lyon közt gyorsabban lehetett haladni, nem kellett keresztezni az Alpokat), még ha Lyonban egy többnapos pihenőt is felteszünk, Párizsból elég volt 18-án indulniuk. Így tehát követjárása során Párizsban szeptember 23. és október 18. között tartózkodhatott (s lehet, hogy tovább); október 4-éről mindenestre biztosan tudjuk, hogy még ott volt.

Fentebb találgattunk, mi járatban lehetett Philip de Penczicz 1487. október 11-én, amikor is a „De imago mundi”-t vásárolta, Párizsban. Kézenfekvő lehetőségként egyetemi tanulmányokra vagy követségre gondoltunk. De hát nem lehet véletlen, hogy a bejegyzett vásárlás időpontja pont egybeesik Mátyásnak e gazdagon staffírozott, „háromszáz ifjú vitéz [...], főrangú és nemes családok ivadécai” (Bonfiniál, l. BERKOVITS 1945: 24) pompás kíséretében megtett, Filipec János vezette küldöttség párizsi tartózkodásával. Immár biztosnak tűnik, hogy az ifjú morva nemes, Philip de Penczicz egyike volt ama háromszáznak. Szülőhelyük, életútjuk helyszínéinek közelsége (Olmütz, Penčice, Prostějov, Vyškov, Uherské Hradiště) miatt arra is

gondolhatunk, hogy Philip de Penczicünk Filipec János személyes protezséjeként került a királyi udvar közelébe.

8. Kutatásaink eredményeként egy korábban – az ősnymtatvány ismeretének hiányában – ismeretlen szerzőségű, a XV. század derekára tett nyelvemlékünk szerzőségét és keletkezési idejét tudtuk pontosítani: Philip de Penczicz másolta; bizonyosan 1483 és 1540 között, de még jobban beszűkíthetve (Penczicz vélelmezett korával, illetve Szerencsés, Piso és Bornemissza életrajzi adatait figyelembe véve) valószínűsíthető, hogy pontosabban 1490–1526-ra tehetjük az megtalálási helye után *nikolsburgi*-nak nevezett – valójában minden bizonnyal Budán vagy Visegrádon, a királyi udvarban lejegyzett – székely ábécé keletkezését.

Bár itt nagyobb a bizonytalanság, felmutattuk Penczicz forrásait is: az erdélyi származású Piso Jakabot és a szefárd származású Szerencsés Imrét. Mindkettőt Jagelló királyaink udvarából, Bornemissza (akiről könyvébe vetett széljegyzetében is megemlékezik) és Filipec (akinek kíséretében a francia követjárás alatt fél évet töltött) köréből ismerhette.

Bebizonyosodott az is, hogy a humanizmus szelleme, a kor kibontakozó tudományossága és a régiség iránti érdeklődése megtermékenyítően hatott a székely rovásírás megismerésére és hagyományozására – ahogy ezt már RÓNA-TAS is vélte 1986-os munkájában –, bár valószínűbb, hogy a M á t y á s - k o r i humanizmus csak előkészítette azt szellemiségével. A szükséges feltételek, a megfelelő emberek „jókor, jó helyen” való találkozása, még ugyanabban a szellemben, de kissé később, Jagelló királyaink alatt valósultak meg.

Kulcsszók: rovásírás, Nikolsburgi ábécé, ősnymtatvány, Philip de Penczicz, Bornemissza János, Filipec János.

A hivatkozott irodalom

- ALLIACO, PETRUS DE [1477–1483 k.]. De imago mundi. [Paris]. Kungliga Bibliotheket (Stockholm), Ink[unbabel] 42.
- ANGLICUS, BARTHOLOMAEUS 1483. De proprietatibus rerum. A. Koburger, [Augsburg]. Bibliothek des Germanischen Nationalmuseums, N. 15. [Neufforge-gyűjtemény 15.]
- APPONYI ALEXANDER 1925. Hungarica: Ungarn im Auslande Gedruckte Bücher und Flugschriften. III. Verlag Jacques Rosenthal, München.
- AuktKat = Auktion XI: Bibliothek Fürst Dietrichstein, Schloss Nikolsburg. Versteigerung am 21. und 22. November 1933. H. Gilhofer & H. Ranschburg Aktiengesellschaft, Luzern, 1933.
- BERKOVITS ILONA 1945. Egy Corvin-kódex származása. Magyar Könyvszemle 69: 22–37.
- BERZEVICZY ALBERT 1908. Beatrix királyné. Magyar történeti életrajzok. Magyar Történelmi Társulat, Bp.
- CAPPELLI, ADRIANO 1954⁵. Dizionario di abbreviature latine ed italiane. Manuali Hoepli. Hoepli, Milano.
- CSAPODI CSABA 1967. Filipec (Pruisz) János nagyváradai és olmtützi püspök könyvei. Magyar Könyvszemle 89: 243–9.

- DÁN ROBERT [RÓBERT] 1964. Cursive Hebrew Alphabet from the Fifteenth Century. *Studies in Bibliography and Booklore* 6/4: 150–2.
- DENIFLE, HEINRICH 1889–1897. *Chartularium universitatis Parisiensis* 1–4. Delalain, Parisiis.
- FABIAN, BERNHARD 2003. *Handbuch Der Historischen Buchbestände in Deutschland; Handbuch Der Historischen Buchbestände in Österreich; Handbuch Deutscher Historischer Buchbestände in Europa.* [CD-ROM] Olms Neue Medien, Hildesheim. [Elektronikus elérhetőség: <http://www.vifabbi.de/fabian>]
- HELLWIG, BARBARA 1970. *Inkunabelkatalog des germanischen Nationalmuseums Nürnberg. Inkunabelkataloge Bayerischer Bibliotheken.* Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- HÖFLER, K[ARL ADOLF KONSTANTIN], szerk. 1866. *Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen. Theil III. Fontes rerum Austriacarum: Scriptorum VII. Band. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften – Historische Commission, Wien.*
- ISTC = British Library Incunabula Short Title Catalogue [adatbázis]. [Elektronikus elérhetőség: <http://www.bl.uk/catalogues/istc/>, <http://istc.bl.uk/>]
- JAKUBOVICH EMIL 1935. A székely rovásírás legrégebbi ábécéi. *Magyar Nyelv* 31: 1–17, + 4 tábla.
- LOGAN, GEORGE – ADAMS, ROBERT – MILLER, CLARENCE szerk. 1995. [Thomas] More, Utopia: Latin text and an English translation. Cambridge University Press, Cambridge.
- MANDICS GYÖRGY 2010. *Róvott [!] múltunk 1.* Irodalmi Jelen Kiadó, Arad.
- MÁTÉ ZSOLT 2001. A székely rovásírás latin rejtélye. *Nyelvtudományi Közlemények* 98: 186–92.
- MÉLex. = Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990. Szerk. KENYERES ÁGNES. [CD-ROM] Arcanum digitéka. Arcanum, Bp., 2001. [Elektronikus elérhetőség: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/>]
- MKatLex. = Magyar katolikus lexikon 1–15. Szerk. DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS. Szent István Társulat, Bp., 1993–2010.
- NÉMETH GYULA 1934. *A magyar rovásírás. A magyar nyelvtudomány kézikönyve* II/2. Magyar Tudományos Akadémia, Bp.
- NEUFFORGE, FERDINAND BARON VON 1940. *Über den Versuch einer deutschen Bibliothek als Spiegel deutscher Kulturentwicklung.* Dr. Georg Lüttke Verlag, Berlin.
- NORDENSKIÖLD, ADOLF ERIK szerk. 1883. *Studier och forskningar föränledda af mina resor i höga Norden.* F. & G., Beijer.
- NORDENSKIÖLD, ADOLF ERIK szerk. 1885. *Studien und Forschungen veranlaßt durch meine Reisen im hohen Norden.* Brockhaus, Leipzig.
- RÓNA-TAS ANDRÁS 1985–86. A magyar rovásírás és a Mátyás-kori humanizmus. *Néprajz és Nyelvtudomány* 29–30: 173–9.
- VÉKONY GÁBOR 2004. *A székely írás.* Nap Kiadó, Bp.
- WALDE, OTTO 1916. *Storhetstidens litterära krigsbyten.* Almqvist och Wiksells, Uppsala.
- WOLNY, GREGOR 1835. *Die Markgrafschaft Mähren 1: Prerauer Kreis.* [A szerző kiadása], Brünn.
- WOLNY, GREGOR 1846². *Die Markgrafschaft Mähren 6: Iglauer Kreis.* Karl Winiker, Brünn.

The authorship and date of the Nikolsburg Alphabet

The Nikolsburg Alphabet, a vellum leaf kept in the Hungarian National Széchényi Library in Budapest, is the earliest known alphabetical listing of the Old Hungarian Script (OHS), thus one of its most valuable monuments. When bought for the collection in 1933, it had to be separated from its context, the incunabulum in which it was used as a back endpaper. The incunabulum was subsequently lost track of. Now, nearly 80 year later, we can prove the authorship and date of this important monument by identifying the incunabulum in question (Bibliothek des Germanischen Nationalmuseums, N.15.) and also a second book (Kunglige Biblioteket, Stockholm, Ink.42.) from the same library from the late 15th, early 16th centuries, shedding light on the cultural-historical aspects of the tradition of OHS fostered by humanists. The alphabet was recorded by Philip de Pencicz between ca. 1490 and 1526. He was a noble Moravian humanist who was in close contact with the innermost circles (Bornemissza, Piso, Filipecz, Fortunatus) of the court of King Matthias Corvinus and the Jagiellonian kings Vladislaus II and Louis II of Hungary and Bohemia.

Keywords: Old Hungarian Script, Nikolsburg Alphabet, incunabulum, Philip de Pencicz, János Bornemissza, János Filipecz.

SZELP SZABOLCS